

ХII эдэр чинчийээччилэр региональнай научно-
практическэй конференцията

«Инникигэ хардыы– Ефимовскай аа5ыылар»

Кылтан, сиэлтэн хатыы-өрүү ньымата

үлэни онордо: С.Ф. Марков аатынан Уолбут
орто оскуолатын 7 - с кылаас үөрэнээччитэ
Аммосова Настя
салайааччы: С.Ф. Марков аатынан Уолбут орто
оскуолатын алын сүһүөх кылаастарын
учуутала
Игнатьева Светлана Александровна

□ Актуальноһа

Введение:
Үүнэр бидат олохун өбүгэлэрбит олохторун, сиэрдэрин – туомнарын кытта сибээстээн, былыр-былыргыттан төрүттэрбит культурата, искусствота билиһини олоххо дьүөрэлээх, туһалаах буолбутун өйдөтүһэр уонна аныгы кэмнэ сөп түбэһиннэрэн тыынныыр наада.

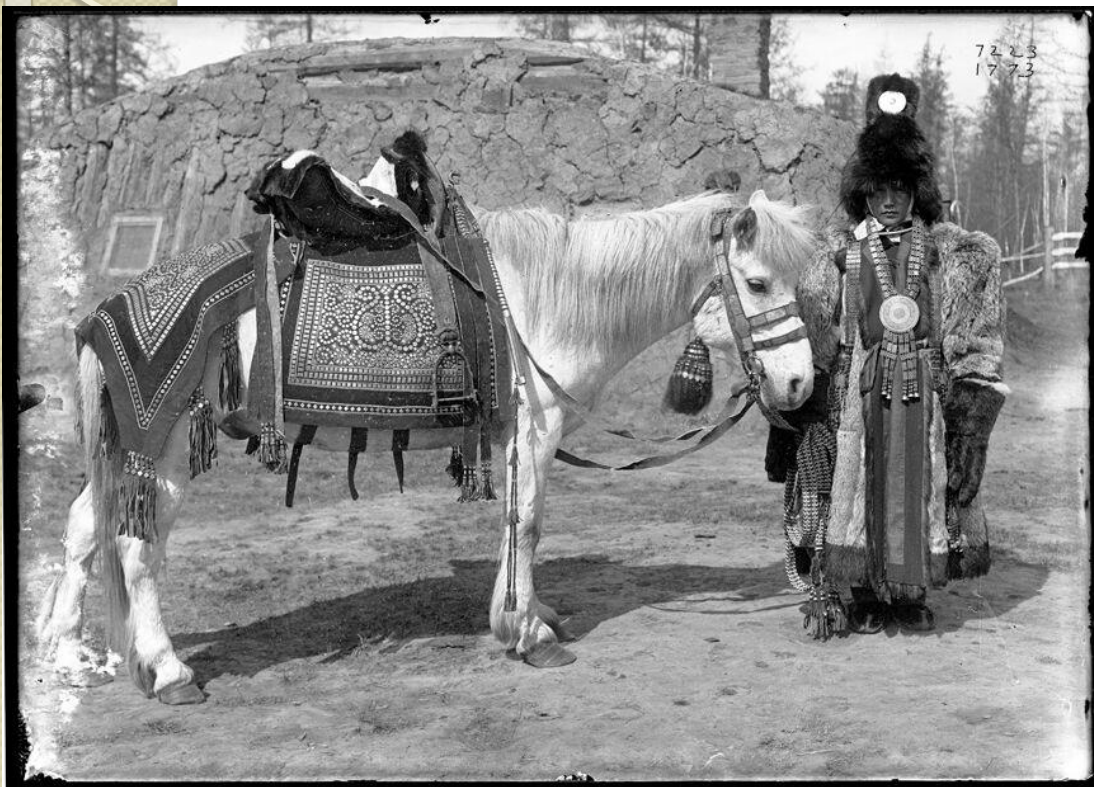
□ Чинчийии сыала:

- Кылтан сиэлтэн оноһуктары оноруу ньыматын билсии, көрү.
- Сиэлтэн өрүү ньыматынан оноһук оноруу

□ Үлэм соруктара

- 1) кыл-сиэл оноһуктары онорор утумнааһын
- 2) оноук оноруу
- 3) кыл сиэл оноһуктары киэн эйгэ5э билиһиннэриии

Күн Дьөһөгөй Айыы оҕото

Дьөһөгөй Айыыттан
төрүттээх сылгы
барахсан күүһэ-уоһа,
сыыдам сырыыта,
сыалаах этэ, уохтаах
кымыһа, ичигэс тириитин
таһынан уһун кыла,
сыспай сиэлэ, бэл
түлээбит түүтэ барыта
барыта олоххо-дьаһахха
туһалаах.

Саха итэҕэлигэр, сиэргэ-туомна үрүн кылы, сиэли, ситиини үгүстүк тутталларын билэбит. Саха норуота сүгүрүйэр айыыта – үһүс халлаанна олорор Дьөһөгөй Айыы буолар. Ол иһин Дьөһөгөй Айыыга анаан ыһыах ыһаллар. Билигин даҕаны урууга сана ыал көмүлүөгүн ортотугар алаадьылаах арыыны кытта сиэл кээһин, Айыылартан дьол-уйгу көрдөһөр, ыһыах түһүлггэтигэр саламаннан күрүөлээһин эгин диэн элбэх сиэри-туому онороллор.

Ыһыахха туттар иһиккэ-хомуоска үрүн сиэл, ситии киэргэли элбэхтик көрүөххэ сөп.

Кыл, сизэл, сун онгоһуктар

Олоххо-дьаһахха туттуллар маннык онгоһуктары оноруохха соп.

Кыл онгоһук арааһа:

- дьиэбэ-уокка туттуллар: сиидэ,сүүр;
- тагаска-сапка эбии: сэлээппэ, дэйбиир, кымньыы;
- булт тэрилэ: кыл мунха, илим, куйуур, туһах, о.д.а;
- быа-туһах арааһа: иирчигэн, өргөн, сэбэһэ, өтүү, туос иһити тигэр ситии, түөрт кырыылаах сылгы ыаһаһын быата, уо.д.а.

Сизэл онгоһук арааһа :

- сөрүө, буутай;
- сүөһү быатын арааһа : ынах быата, ньирэй быата.

Үрүн сизэл сүүмэхтээх
арангаччылыыр туос
киэргэллэр

Кыл ситиинэн араас
ойуулаах – оһуордаах туос
ыабыйалар

Сөрүө

Сөрүө— саха былыргыттан кэрэҕэ тардыһарын, дьулуурун, тулуурун туоһулуур үйэттэн-үйэ5э тийэн кэлбит сүдү мындыр оноһук. Сиедэрэй көстүүлээх сөрүө— саха дьонун ыарыыттан-сүтүүттэн, үөнтэн-көйүүртэн, куһаҕан тыынтан арчылыы турдун диэн Үрдүк Айыы айбыт орон олбоҕо

Кылы, сиэли хатыы-өрүү араастара

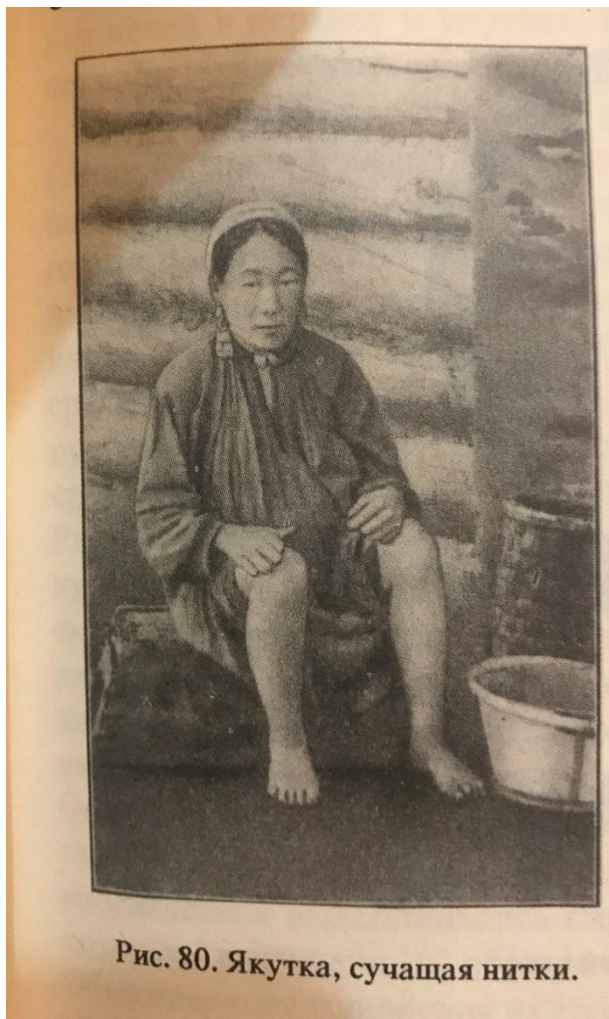
- Үөһүнэн (баттахтыы сытыары) өрүү: 3,4,5,6,7,8 үөс буолуон сөп
- Кулуһун сөрүө ньымата.
- Тигии сөрүө, көнтөс ньымата.
- Буутай ньымата.
- Сиидэ ньымата.
- Мунха ньымата.
- Дэйбиир ньымата.
- Сиэл сөрүө ньымата.

Аныгы ньымалар:

- Гобелен (ручное творчество) ньымата.
- Макраме ньымата.
- Хатыы- өрүү ньымата

Кылы, сиэли хатыы-өрүү араастара

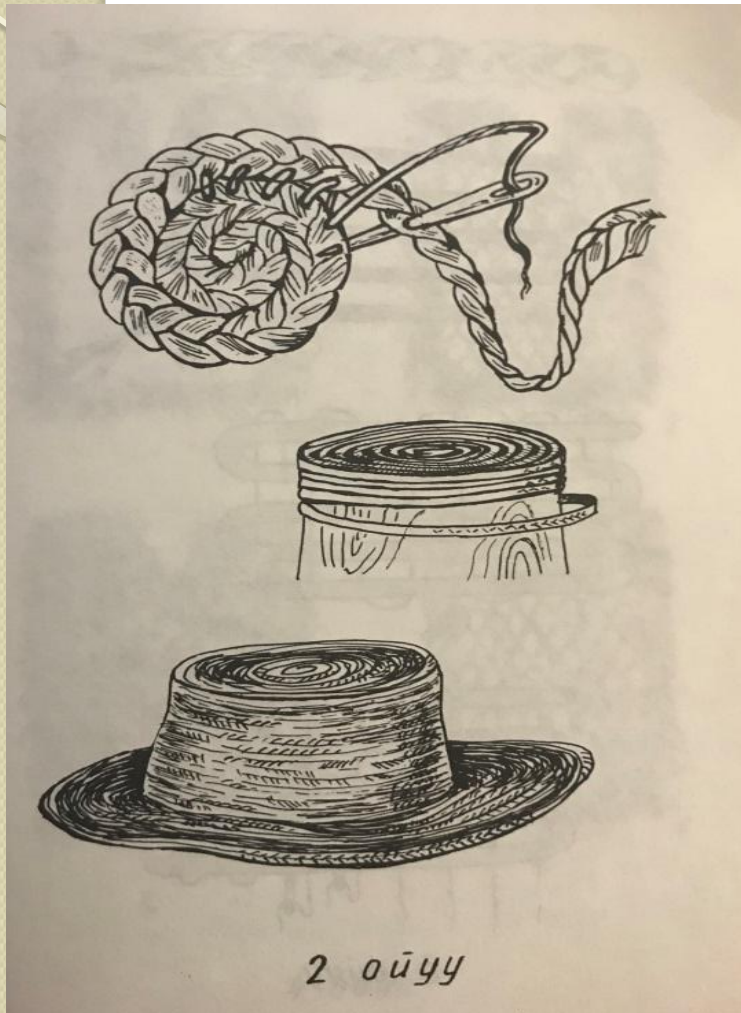
- **Өрүүлэр араастара:**
- **Үс утахтан суһуохтуу өрүү.** Эрдэттэн бэлэмнэммит үс тэн утабы ылан суһуохтуу өрөбүн.
- **Түөрт утахтан хаптабай гына өрүү.** Түөрт утахтан хаптабай гына уна илиигэр баар төрдүс утабы бастакы утах үрдүнэн, ол иннинэ бастакы утах иккис утах аннынан кэлэн үһүс утах үрдүгэр ууруллар. Төрдүс утах иккис утах аннынан киирэн үһүс утах үрдүнэн барар.
- **Туорт утахтан төгүрүк гына өрүү.** Маннык өрөргө икки хара аннынан икки үрүң утабы хардары тутан угабын.
- **Туорт утахтан суһуохтуу таналай ойуунан өрүү.** Түөрт тэн утабы ылан икки үрүңү, онтон икки хараны үрүт-үрдүгэр уурабын. Ойуута «таналай ойуу» дэнэр.
- **Биэс утахтан төгүрүк гына өрүү.** Бу эмиэ түөрт утахтан хаптабай гына өрүүгэ маарынныыр. Икки ойбос утахтары нөңүө-мангаа илдьэн холбуу өрөбүн.
- **Алта утахтан хаптабай гына өрүү.** Түөрт утахтан өрүүгэ маарынныыр, утабын ахсаана эрэ элбэх.
- **Абыс утахтан түөрт кырыылаах гына өрүү.** Сахаларга кылынан-сиэлинэн оноһуктарга абыс утабынан өрүү мунутуур чыпчааллара.

Былыр дьахталлар үксүн ньилбэктэригэр хаталлар эбит. Бу арыый судургу уонна таһаарыылаах ньыма. Өссө илиинэн эбэтэр эрбэххэ хатыаххын сөп.

Билигин араас ньыманы барытын тутта сатыылар (шинаны, күлү туһаналлар). Ол гынан баран оҕону үрүн кыл сүдү суолтатын дьин чахчы өйдүүр, кутугар инэр гына, бэйэтин үлэтин сыаналыыр гына иитэргэ, хайаатар да былыргылыы хатарга үөрэтэр сөп.

Кылтан тагас – сап

Кыл сэлээпэни 3, 4, 5 үөстэн өрөллөр. 3 үөһүнэн сэлээппэ өрөргө элбэх сыра наада гынан баран, кэтэргэ сүрдээх чэпчэки уонна нарын көстүүлээх буолар.

Сэлээппэ онорорго бастаан кылы мунньан бэлэмнээн, өгүнэн наардаан, быһыытын-таһаатын толкуйдаан баран, мас киэп онороллор. Онно тэннээн быстыспат уһун суһуох оролор. Сэлээпэни өрүү оройуттан саҕаланар. Кылы кылга холбуурга төрдүн төбөтүгэр сөп түбэхэр гына тарпакка, өрүллүбүт үөс хапчаччы сытар буолар. Өрөр үөһү көнө гына тарпакка, ханас диэки токуруччу тардан иһэллэр. Уһун өрүү суһуоҕу эргитэн биэрэн, сыһыары тутта-тута, кылынан холбуу тигэн иһэллэр. Суһуох саҕалананытын уонна бүтэһигин кистии тигэн кэбиһэллэр.

Практическэй үлэ

Тыытыы.

Биир тутум кылы
эбэтэр сиэли ылан
ханас илиигэр тутабын
уонна уна илиигинэн
биир – биир сыыйабын.
Тыытыллыбыт түү
көпсөркөй буолар.
Элбэби биирдэ
тартахха сүүмэбинэн
түһэр. Оччоҕо ситии
хаачыстыбата мөлтүүр.

Нарыылаабын. (бастааһын)

Тыытыллыбыт кылы-сиэли икки илиигинэн боботутан аңы-аңы тардабын. Хаста да хатыланар. Кыл-сиэл уһунуттан арыый да уһун, сааһыламмыт, нарыыламмыт суон сүүмэх буолар.

Эрэһинэ бэрчээккэ кэтэн баран, бороһуоктаах итии ууга кыра-кыра чөмөх гынан сууйабыт, 4-5 ууга сайбыыбыт. Бороһуоктаах ууга кирэ-хаба үчүгэйдик барар, тымныы ууга үчүгэйдик сайбаатахха кылабачыйан тахсар. Сиэли, түүнү сэрэнэн сууйаллар – чөмөх буолан кытаатан хаалыан соп.

Сууйан баран сиэли,
кылы чараас гына
быаҕа ыйаталаан,
уутун сүүрдэн
куурдабыт. Сиэли,
кылы сууйан баран
үчүгэйдик
салгылатабыт, ыраас
танас мөһөөччүккэ
харайабыт.

Бу үрүн сиэлтэн сэлээпэ онгоробутугар 4 утабынан үөстээн өрдүм. Бу кытыытыгар сиэл сүүмэбин кыптыйынан быһабыт. Сэлээпэбэ бу ньыманан өрүүгэ ортотунан 18-20 миэтр суһуох наада.

Сэлээпэбитин оройуттан суһуоҕу хаптаччы тутан холбоон саҕалыыбыт. Кэтэр киһи төбөтүн кээмэйигэр сөп буолар гына киэп оноробут. Киэпкэ хаптаччы сытыаран холбуубут.

Манньк сэлээпэни сайын, күн уотуттан харыстанан кэтэр олус үчүгэй. Бу сиэлтэн өрүллүбүт сэлээпэбит быһыытын аныгылы тыыннаан, панамаҕа маарыннатан өрдүбүт.

Туһаныллыбыт литература

1. З.Е.Павлова «Кыл-сиэл оноһуктар» Дьокуускай «Бичик» кинигэ издательствота 2011с.
2. Кылгас сахалыы быһаарыылаах тылдыт
3. Н.А Аржакова-Иванова «Алгыс кэрэһэлии турдун» Майа 1997с
4. П.И.Стручкова «Сахалыы кыл-сиэл-сун-кулуһун оноһук» Дьокуускай 1998с.
5. Русско-якутский словарь. Около 28500 слов. Под ред. П. С. Афанасьева и Л.Н. Харитонов. М., «Сов. Энциклопедия»
6. С.Ю. Борохина «Аныгылыы салама оноруутун ньымата» Амма. 2010с
7. Серошевский В.Л. Якуты. Опыт этнографического исследования. – 2-е изд., - М., - 736 с.